

Schirm Anita
Szegedi Tudományegyetem

A retorikai kérdések diskurzusjelölőről¹

1. Bevezetés

Tanulmányomban a retorikai kérdésekben megjelenő diskurzusjelölők jellegzetességeit és funkcióit mutatom be. Korábbi kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a diskurzusjelölők gyakran fordulnak elő retorikai kérdésekben, és használatuknak a retoricitásjelölő, valamint retoricitáserősítő szerepen túl érzelmi oka és figyelemfelhívó szerepe is van. Ezt televíziós vitaműsorokból és parlamenti felszólalásokból származó dialógusok elemzésével bizonyítom.

Mivel azonban mind a retorikai kérdés, mind pedig a diskurzusjelölő terminus többféle értelemben használatos a stilisztikai, a pragmatikai és a retorikai szakirodalomban, ezért az elemzések bemutatása előtt röviden tisztázom ezeket a fogalmakat (2. és 3. rész). A terminológiai alapvetések megtétele és a korpusz bemutatása (4. rész) után pedig a magyarban leggyakrabban használt diskurzusjelölő, a *hát* retorikai kérdésekből származó adatainak a segítségével a hozzá kötődő kommunikációs stratégiákat ismertetem.

2. A retorikai kérdés fogalma

A magyar nyelvű szakirodalomban gyakran használják a retorikai kérdés terminust az olyan álkérdésekre, amelyekre nem várnak választ a kérdezők. Maga a retorikai kérdés elnevezés azonban megtévesztő lehet, hiszen a retorika többféle kérdésalakzatot is számon tart (interrogatio, subiectio, dubitatio, communicatio), ráadásul ezek a kérdések nem csupán a szónoklatok, hanem a hétköznapi beszédek kedvelt elemei. Legtöbbször azonban az interrogációra szokták használni a retorikai vagy szónoki kérdés megnevezést. A terminus tudománytörténetileg és a különféle diszciplínákban is kissé más jelentéstartalommal van jelen (l. Szikszainé 2001), a különböző meghatározások metszeteiből azonban közös tulajdonságként kirajzolódik, hogy ezekre a kérdésekre nem várnak választ, és hogy más mondatfajta értékében használják őket (Szikszainé 2008a: 304).

Szikszainé Nagy Irma szerint „A retorikai kérdés az a kérdésalakzat, amelyben a kérdő mondat kérdésfunkciója csorbul: a felvilágosításkérés háttérbe szo-

---

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

mul, formális kérdéssé válva, érzelmileg telített közlés (állítás, felszólítás, felkiáltás, óhajtás) funkcióinak betöltésére szolgál, de éppen a megőrzött kérdő-emocionális és az újonnan érvényesülő szerep, azaz a közvetlen és a közvetett beszédaktus összefonódása miatt válik hatásossá” (2001: 73). Ezeknek a kérdéseknek a figyelemfelkeltés és a közönség véleményére való hatás a fő funkciójuk. És bár a retorikai kérdésre a kérdés feltevője nem vár valódi választ, de a kérdés elhangzásakor a megkérdezett fejében mégis megképződik egy válasz, amely nem verbalizálódik, ezt nevezzük mentális válasznak (vö. Ilie 1999: 981). A mentális válasz tartalmilag a kérdésben megbújó állítással való egyetértés vagy ellentmondás lehet. A retorikai kérdés mintaszekvenciája fordulókra (F-ekre) bontva tehát az alábbi séma szerint írható le:

F1: szónoki kérdés, állítással egyenértékű, A van a fókuszban

F2: mentális válasz: egyetértés vagy ellentmondás.

A retorikai kérdések jellegzetes ismertetőjegyei közé a kis hangközökkel lebegtetett dallam, bizonyos szintaktikai jellemzők (grammatikai személyjelölők, szórend, mód- és igeidő-használat) továbbá lexikai jelölők (pragmatikai kötőszók, partikulák és módosítószók) tartoznak (Szikszainé 2008b: 125–132). A szakirodalomban a retorikai kérdések lexikai jelölői közé sorolt pragmatikai kötőszók, partikulák és módosítószók funkcionálisan azonban nem mások, mint diskurzusjelölők.

3. A diskurzusjelölők

A diskurzusjelölők a diskurzus szervezésében részt vevő olyan elemek, amelyek diskurzusszegmenseket kötnek össze és pragmatikai viszonyokat jelölnek. Értelemezésükhöz szükség van a kontextus ismeretére is, ugyanis a diskurzus minden tényezője közt képesek kapcsolatot létesíteni: jelölhetik a diskurzus szereplői közti kapcsolatot, a diskurzusszegmensek egymáshoz való viszonyát, a diskurzusszegmens és a beszélő közti viszonyt, valamint a tágabb szituációra is utalhatnak (Schirm 2011: 8). Emellett diskurzusirányító szerepűek is: jelölhetik a szó átadását, a beszédjog megtartását, illetve a szó átvételét is (Dér–Markó 2007: 63).

A diskurzusjelölők közé tartozó elemek többfunkciósak. Ez nehezíti az elemcsoport körülhatárolását. Mivel igen sokféle elem képes a diskurzusban diskurzusjelölőként viselkedni, ezért kimerítő felsorolást sem találunk róluk. A szakirodalom (Fábricz 1986, Kiefer 1988, Keszler 1995, Kugler 1998, Péteri 2001, Dér–Markó 2007, Gyuris 2008) alapján a magyarban leggyakrabban az alábbi elemek használatosak diskurzusjelölőként: *aha, akár, azért, aztán, bár, bizony, csak, csakhogy, -e, egyáltalán, egyébiránt, egyébként, egyik, elvégre, éppenséggel, és, de, hát, hiszen, hm, így, illetve, is, izé, jaj, lám, legalább, már, még, na, nemde, nemhogy, netalán, no, pedig, persze, pláne, sőt, szóval, talán, tehát, tény-*

leg, tudniillik, tulajdonképpen, úgy, ugyan, ugye, ugyebár, úgymond, vagyis, vajon, valóban, viszont, voltaképpen.

Azonban a diskurzuszjelölők nem csupán egyszavasak lehetnek, hanem állhatnak több szóból is (pl. *jobban mondva, mindent egybevetve*), illetve vannak még diskurzuszjelölő kollokációk is (pl. *és hát, mert hát, nosza hát*, l. Dér 2009: 74–75).

Dér Csilla Ilona és Markó Alexandra 2007-es felmérésének eredményeit felhasználva a <http://www.wordle.net> oldalon lévő alkalmazás segítségével készítettem egy méretarányos szófelhőt az általuk leggyakoribbnak talált diskurzuszjelölő-típusokról. Az alábbi ábrán az elemek mérete a használat gyakoriságát jelöli: a leggyakrabban használt szavak a legnagyobbak, a többi pedig arányosan kisebb.

Diskurzuszjelölők gyakorisága Dér–Markó 2007 alapján

Amint a szófelhőn is látszik, a 114 perces spontánbeszéd-felvételben a *hát* volt a leggyakoribb diskurzuszjelölő, ezért esett nekem is a választásom éppen ennek az elemnek a vizsgálatára.

A diskurzuszjelölők kitüntetett (ám nem kizárólagos) pozíciója a fordulóeleji helyzet, és gyakran fonológiai redukción is keresztülmennek ezek az elemek. Szófajtanilag és szintaktikailag igen változatosak, sőt a hatókörük is változó, pragmatikai jellemzőik közé pedig az attitűdjelölés, a többfunkciósság és a kontextusfüggőség sorolható. Az attitűdjelölés mellett azonban a diskurzuszjelölők textuális szerepük is, hiszen a diskurzusszegmensek közti kapcsolatot jelölve hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a létrejöttéhez. Szemantikai jellemzőjük, hogy procedurális jelentésűek, általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják annak a propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkciót töltenek be (Jucker 1993). Az érzelemkifejező szerepkör miatt pedig előszeretettel használják őket retorikai

kérdésekben hatáskeltő eszközként, ahogy azt az 5. fejezet példái is mutatják majd.

4. Korpusz, módszer

A retorikai kérdésekben megjelenő diskurzusjelölők funkcióit beszélt nyelvi anyagon vizsgáltam: televíziós vitaműsorokat és parlamenti beszélgetéseket elemeztem. A korpuszválasztásomat az indokolta, hogy a *hát*, az *-e* és a *vajon* diskurzusjelölők történetének és szinkrón státusának a megírásakor (Schirm 2011) azt tapasztaltam, hogy a nyelvtörténeti, az etimológiai és az értelmező szótárakban megemlítik ugyan ezeknek az elemeknek a retorikai használatát is, azonban a hozott példák nem mindig meggyőzők, ráadásul csupán írott forrásokra támaszkodva sokkal nehezebb a beszélői szándékot egyértelműen megadni. Továbbá az előfeltevés az volt, hogy a diskurzusjelölők retorikai kérdésekben való előfordulása a befolyásoláson túl kapcsolatba hozható az udvariassággal és az arculatmunkával. A hipotézis tesztelésére olyan korpuszokkal dolgoztam, amelyek intézményességüket tekintve különböznek ugyan egymástól, ám megegyeznek a verbális konfliktus meglétében és a befolyásolás eszközében. Így esett a választásom a félintézményes moderált vitaműsorokra és az intézményes keretek között zajló országgyűlési felszólalásokra. A televíziós vitaműsorok közül az ATV-n 2002-ben sugárzott Pro és kontra című műsor Médiaegyensúly részét és a Közhang című műsort vizsgáltam, míg a parlamenti felszólalásokhoz az Országgyűlési Napló interneten elérhető anyagait használtam fel. Ebben az utóbbi korpuszban a célzott keresést megkönnyítette, hogy a felszólalások különböző szempontok, például szavak szerint is kereshetők voltak, továbbá az iromány típusa, szerepe és a napirendi pont szerint is szűkíteni lehetett a találatokat. Cikkemben az idézett példáknál a forrás megjelölésén túl a beszélők nevének kezdőbetűit és a hozzászólás pontos idejét is megadom az adatok ellenőrizhetősége és a példák tágabb kontextusának a visszakereshetősége miatt.

Mivel az érvelés és a vitatkozás egyaránt szükségszerű velejárója a vitaműsoroknak és a politikai felszólalásoknak is, ezért nem meglepő, hogy az arculatmunka fontos szerephez jut bennük. Az általam vizsgált anyagban a beszélgető felek gyakran éltek azzal a stratégiával, hogy nem nyíltan fejtették ki az ellentétes álláspontjukat, hanem burkoltabban közölték a véleményüket. Vagyis mászt mondtak, mint amit gondoltak, és a beszélői attitűdjüket retorikai kérdésekkel, valamint az azokban megjelenő diskurzusjelölő elemekkel tették nyilvánvalóvá.

5. A *hát* diskurzusjelölő a retorikai kérdésekben

A vizsgált anyag elemzésekor azt tapasztaltam, hogy a verbális konfliktus szövegeiben gyakran jelennek meg retorikai kérdések, azokban pedig különböző diskurzusjelölők (pl. *hát*, *-e*, *tényleg*, *vajon*). A továbbiakban azonban e funkcionális szóosztály elemei közül csupán a *hát*-ra koncentrálok, és azt mutatom be,

milyen többletet ad hozzá ez a diskurzusjelölő a retorikai kérdés alapfunkciójához.

A mondanivaló burkolt formában történő megnyilvánulásának hatásos eszközei a retorikai kérdések. Mivel a retorikai kérdések kérdő mondatként megfogalmazott állítások és értékelések (Kocsány 2001), ezért alakzatként és hatáseltű eszközként szokták használni őket. Előzmény és folytatás nélkül ritkán jelennek meg. A vizsgált korpusz is azt igazolta, hogy a szónoki kérdések tipikusan a vitapartnerek hosszabb érvelő monológjában fordulnak elő. A retorikai kérdés hatására a hallgatók fejében létrejövő mentális válasz valójában nem az ő feleletük, hanem maga a bizonyítandó tartalom (Aczél 2001: 58), ahogy azt az alábbi, országgyűlési felszólalásból (1), illetve televíziós vitaműsorból (2) származó adatok is mutatják:

(1) *Tisztelt Államtitkár Úr! Én szégyelném magam egy ilyen válasz elmondása során, ugyanis ön legalább olyan jól tudja, mint én, hogy itt valódi folyamatábráról beszélhetünk, nem egyetlen kiragadott példáról, és szégyen és gyalázat az, hogy a Jobbik szakértői csapatának kell rendszeresen idehozni ezt a Ház elé, miközben önök pontosan arra az eszközrendszerre hivatkoznak, amit nem tesznek elérhetővé. **Hát hol van a drákói szigorúságú fogyasztóvédelem? Hol van egy olyan jogosítványokkal felruházott Gazdasági Versenyhivatal, PSZÁF, amely elejét tudná venni ennek a folyamatnak és rendszernek?** Önök pont ezeket az eszközöket vették ki az utóbbi időben a fogyasztóvédelem kezéből, vagy nem adták a kezébe a további eszközöket.*

(Országgyűlési Napló. Z. K. D., 2011. 07. 11.)

(2) *És szerintem maga is érti, hogy mi miről beszélünk, és maga segítsen nekünk, és mi okosak szépen bújjunk össze, nem így, a televízióban, meg a Parlamentben, hatan-nyolcan; hívjon meg embereket, a Hankiss tanár urat hívja meg, a Verebes Istvánt hívja meg. Egy csomó ember a ballibból érti ám, hogy mi mit beszélünk. **Hát milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet? Melyik isten hatalmazta fel a szoclib tábor, hogy ez így legyen?** Mi ezt vitatjuk, és kérjük a maguk segítségét, és ezért ki kell mennünk az utcára. És akkor engem nem zavar, hogy a magyar ATV-n a Fási Ádám hetvenöt darab műsort csinált egyfolytában MSZP-s polgármesterjelöltekkel és képviselőjelöltekkel, mer' akkor majd a mi képviselőjelöltünk, őket bemutatjuk ott. **De hát így hogy lehet? Hogy az MSZP-s jelöltek hetvenöt műsorban, a mi jelölteink meg sehol. Melyik isten hatalmazta fel magukat erre?***

(Pro és kontra. K. I., 2002. 09. 05.)

Mindkét monológ-részlet szemléletesen mutatja a retorikai kérdés jellegzetességeit, hiszen a felszólalók egyik feltett kérdésre sem várnak választ, hanem érvelő és provokáló jellegük miatt használják őket, és emiatt a befolyásolás eszközüvé válnak. Valójában nem is kérdések, hanem állítások a kiemelt adatok, mégpedig ellentétes értelmű állítások. Az első nyelvi adat *Hát hol van a drákói szigorúságú fogyasztóvédelem?* kérdése a 'Sehol nincs' állítással egyenértékű, a *Hol van egy olyan jogosítványokkal felruházott...?* kezdetű kérdés pedig a 'Sehol nincs olyan' állítással ekvivalens, a második példában szereplő kérdések pedig szintén ellentétes állításokká fogalmazhatók át ('Semmilyen alapon sem lehet megmagyarázni', 'Semelyik isten sem hatalmazta fel', 'Így sehogy sem lehet'). A kérdések állításként való értelmezésére van egy szabály (vö. Kocsány 2001), amely szerint negatív kérdést pozitív állításként értelmezünk, pozitív kérdést pedig negatív állításként. Ha a fenti, *hát*-ot tartalmazó kérdésekből elhagyjuk a diskurzusjelölőt, azok továbbra is szónokiak maradnak, de a *hát* alkalmazása felerősíti a mondandó retorikusságát. Az idézetek tágabb kontextusát figyelembe véve egyértelműen megállapítható, hogy a *hát* ellenvetést, erős felindultságot és méltatlankodást fejez ki, vagyis arculatromboló elem.

Nem napjaink jellegzetessége azonban ez a használati mód, hiszen a *hát* partikula diskurzusjelölői funkcióját és retorikusságát már a XVI. századtól kezdve kiaknázták. A reformáció korában például Méliusz Juhász Péter használta előszeretettel a *hát*-ot stilisztikai célból, ugyanis az élősztót imitálta vele írásaiban. Például a tőle származó „*Mit árt hát neked az ördög, az halál, az bűn, az fegyver? Semmit nem!*” (idézi Horváth 1952: 7) részlet kérdése is retorikainak tekinthető. De továbbmenve az időben, például az 1660-ban lezajlott sárospataki hitvitában a térítő pápisták kérdéseiben (pl. *Kitsoda és miképpen magyarazhattya hát az irást?*) megjelenő *hát* szintén a kérdés retorikusságát erősítette, jelölvén a kérdező attitűdjét (részletesen l. Schirm 2008, 2011). A *hát* nyomatókosító szerepéből adódóan ugyanis képes az ellentét jelzésére és a kérdés támadó jellegének a felerősítésére. Bizonyos szerkezetekben pedig már konvencionálizálódott a diskurzusjelölőnek ez a fajta használata, ahogy azt a következő (3. és 4.) adatok is igazolják:

(3) *Államtitkár úr, nem olvasta a törvényt! Benne van a törvényben, hogy a törvény erejénél fogva az intézmények vezetői beosztásai megszűnnek március 31-ével. Hát hogy mondhat ilyet, hogy egyáltalán a vezetői posztok nem kérdőjeleződnek meg, amikor a törvény erejénél fogva szűnik meg?*

(Országgyűlési Napló. K. T., 2011. 11. 28.)

(4) *Minden jegybank, amelynek jegybank-kibocsátási monopóliuma van, felel az országban minden pénzügyi mozgásért, ebből következik, hogy minden*

*jegybank a bankok bankja is egyben, ami azt jelenti, hogy kézben tartja az országban működő összes létező pénzügyintézetet valamennyi szegmensével együtt, ellenőrzi, szabályozza, mert ez a joga, és bünteti, ha nem úgy csinálják a dolgukat, ahogyan azt a Nemzeti Bank diktálja. **Hát hogy felelne az ország pénzellátásáért, ha ez a jogkör nem nála lenne? Hogy a PSZÁF-fal össze kell vonni? Szét se kellett volna trancsírozni, mert a Magyar Nemzeti Bank is így működött.** (Országgyűlési Napló. R. E., 2011. 12. 20.)*

Ahogy az idézett adatok is mutatják, a *Hát hogy...?* kezdetű kérdések 'Sehogyan sem' értelmű állításokká fordíthatók át, és az ilyen konvencionálizálódott kérdéseket felfokozott érzelmi állapotban gyakran használják a beszélők. Az adatokban szereplő kérdések azonban nem a diskurzusjelölők miatt retorikaiak, azok nélkül is szónokiak lennének (vö. Szikszainé 2003), vagyis nem lesz agrammatikus a kérdés a partikula elhagyásával sem. A diskurzusjelölő megjelenésének érzelmi oka van (Kiefer 1988: 114), ez a kis elem nyomatékosítást fejez ki. Nem a diskurzusjelölő változtatja a kérdést állítássá, csupán felerősíti a mondanivaló retoricitását, és közben jelzi a beszélőnek az attitűdjét. Vagyis a *hát* a bemutatott nyelvi adatokban a diskurzusjelölők általános tulajdonságaitól (vö. Jucker 1993) eltérően módosítja a kérdés proposicionális tartalmát. Alkalmazásának érzelmi oka van, és figyelemfelhívó szerepet is kap. A *hát*-hoz kapcsolódó emotivitást ennek az elemnek a hangsúlya is igazolja, a figyelem irányítását pedig a diskurzusjelölők textuális funkciója váltja ki. A *hát* amellet, hogy jelzi a diskurzus korábbi részéhez való kapcsolódást, egyúttal az utána következő részre is ráirányítja a hallgató figyelmét, egyfajta határjelzőként funkcionálván. A metapragmatikai tudatosság jelölőjeként (Tátrai 2011: 120) tehát a diskurzus részei közti kapcsolatot jelzi: szövegszervező elemmé válik, előkészíti magát a kérdést, és érzelmi telítettséget is ad neki.

A parlamenti felszólalásokban és a televíziós vitaműsorokban a retorikai kérdéseknek a hatáskeltés, az érvelés és a bizonyítás mellett az arculatmunkával összefüggő szerepük is van. Ugyanis a kérdés – ha nem tartalmaz semmilyen, az intonáció által jelölt támadó élt – az arculatrombolást tekintve általában kevésbé fenyegető, mint az ugyanolyan tartalmú kijelentés. Hiszen nem olyan bántó valamely sértő, negatív dolgot kérdés formájában burkoltan megfogalmazni, mint ugyanazt nyíltan állítani. Vagyis retorikai kérdés használatakor a kérdező gyakorlatilag saját arculatát védelmezi, miközben kihasználja a formában rejlő befolyásoló tényezőt. Azonban a kérdésben alkalmazott *hát* diskurzusjelölő mégis jelzi a beszélő attitűdjét és ellentétes álláspontját, hiszen képes az ellentétet, a sértődöttséget, a rosszallást, a megütközést, illetve az erős felindultságot is jelölni, azaz a kérdő forma mögé rejtett állítás felerősítését szolgálja, vagyis arculatromboló elemként funkcionál. Így a szónoki kérdés által biztosított udvariasabb

formát a diskurzusjelölő azonnal ellenpontozza, ám az egyet nem értés elemei közül talán a diskurzusjelölők számítanak a legudvariasabbnak.

Az általam vizsgált korpuszban a *hát* diskurzusjelölő retorikai kérdésekben való megjelenésének a textuális funkcionáltságán túl még az is lehet az oka, hogy mind a televíziós vitaműsorok, mind pedig a parlamenti felszólalások elsődlegesen az érzelmekre kívánnak hatni. A retorikai kérdések pedig kiválóan alkalmasak a befolyásolásra. A szónokiasságot a *hát* elem tovább képes fokozni, miközben a diskurzusjelölő utáni részre irányítja a hallgatóság figyelmét. A retorikai kérdésekhez és a *hát* diskurzusjelölőhöz kötődő arculatmunkának pedig azért tulajdonítottam kiemelt szerepet, mivel a korpusz azt mutatta, hogy a vizsgált szituációkban a beszélők gyakran beszédpartnerük megbántására, megsértésére és lejáratására törekedtek, és igyekeztek az ellenfelet rossz színben feltüntetni, ám közben próbáltak arra is ügyelni, hogy a saját arculatuk ne sérüljön túlzottan. Azonban ez a személyeskedés és lejáratás nemcsak vagy nem elsősorban a tényleges ellenfélnek szólt, hanem valójában a nagyközönség manipulálását szolgálta, hiszen az országgyűlési beszédeken kívül az interpellációkat és az azonnali kérdéseket is közvetíti a közszolgálati televízió (Zimányi 2008: 116), a televíziós vitaműsoroknak pedig jellegükből adódóan elsődlegesen a tv-nézők informálása és szórakoztatása a céljuk.

6. Összegzés

A televíziós vitaműsorok és a parlamenti beszélgetések is a konfrontatív szövegtípusok közé tartoznak. A verbális konfliktusnak ezekben a szövegeiben a meggyőzésnek és a manipulációnak igen fontos eszközei a retorikai kérdések, amelyek kérdő formában fogalmazzák meg a bizonyítandó állítást, és ezzel nem csupán a közvetlen beszélgetőpartnereket, hanem a tágabb közönséget is próbálják befolyásolni. A retorikai kérdésekben gyakran megjelenő diskurzusjelölők pedig a szövegszervező funkciójukon túl a beszélő attitűdjét jelzik. A vizsgált korpusz elemzése azt mutatta, hogy a retorikai kérdések ugyan a diskurzusjelölők nélkül is szónokiak, azonban e funkcionális szócsoport alkalmazása felerősíti a kérdés retorikusságát, továbbá a diskurzusjelölők figyelemfelhívó erejűek, és emocionális szerepük is van. A *hát* diskurzusjelölő pedig a verbális konfliktus szövegeiben az interpretációt segíti: erősíti a kérdésnek állításként való értelmezését, és közben jelzi a beszélő attitűdjét is: legtöbbször erős felindultságot, ellentétet és méltatlankodást fejez ki, fokozza a kérdés támadó jellegét, vagyis arculatromboló elemként funkcionál.

Forrás:

http://www.parlament.hu/internet/plsql/internet_naplo

Szakirodalom:

- Aczél Petra 2001. Retorikai kérdés a szónoklatban – szónoki kérdés a retorikában. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai kérdés a nyelvhasználatban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 55–63.
- Dér Csilla Ilona 2009. Többszavas diskurzuszjelölők a magyar nyelvben. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. Székesfehérvár–Budapest. 73–78.
- Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra 2007. A magyar diskurzuszjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. Székesfehérvár–Budapest. 61–67.
- Fábricz Károly 1986. *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. (kandidátusi értekezés) Szeged. <http://real-d.mtak.hu/25/1/Fábr.pdf>
- Gyuris Beáta 2008. A diskurzusz-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 639–682.
- Horváth János 1952. Néhány XVI. századi írónk nyelvéről. *Magyar Nyelv* 7–8.
- Ilie, Cornelia 1999. Question-response argumentation in talk shows. *Journal of Pragmatics* 975–999.
- Jucker, Andreas H. 1993. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics* 435–452.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr* 293–308.
- Kiefer Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38. 107–125.
- Kocsány Piroska 2001. A retorikai kérdések egy lehetséges tipológiája. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai kérdés a nyelvhasználatban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 7–21.
- Kugler Nóra 1998. A partikula. *Magyar Nyelvőr* 214–219.
- Péteri Attila 2001. Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 94–102.
- Schirm Anita 2008. A sárospataki hitvita diskurzuszjelölőiről. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 185–192.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzuszjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. (doktori disszertáció, kézirat) http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf
- Szikszainé Nagy Irma 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

- Szikszaíné Nagy Irma 2003. A retorikai kérdések kérdő névmásai és partikulája. *Magyar Nyelv* 300–310.
- Szikszaíné Nagy Irma 2008a. Interrogáció [szócikk] In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon, A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 304–310.
- Szikszaíné Nagy Irma 2008b. *A kérdésalakzatok retorikája és stilisztikája* (akadémiai doktori értekezés). Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
http://real-d.mtak.hu/265/1/Szikszaine_Nagy_Irma.pdf
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Zimányi Árpád 2008. A politikai-közéleti nyelv érzelmi színezete. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Linguistica Hungarica. EKF Líceum Kiadó. Eger. 114–122.